

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проголошення державності України поклало початок відродженню й піднесенню духовності українського народу. В епоху пошуку нових цінностей спостерігається звернення до вічних джерел духовності, серед яких одним із найсильніших є релігія, тому назріла потреба дослідити такий функціональний різновид української мови, як релігійний стиль, зокрема жанри церковно-релігійного красномовства.

Одним із таких жанрів є проповідь, мета якої – донести зміст слова Божого до свідомості людей. Проповідь розкриває особливості релігійного світобачення, виражає моральні цінності. Як жанр релігійного стилю, вона ґрунтується на текстовій основі, характеризується стандартною структурою, особливостями інтерактивності тощо. Як жанр релігійної комунікації проповідь спрямована на співрозуміння учасників релігійного дискурсу, містить рекомендації щодо певної поведінки та вчинків, реалізується в усній формі безпосередньо в храмі або опосередковано через засоби масової інформації. Особливістю проповіді є необхідність доступно, емоційно й експресивно, у зрозумілій формі донести до слухача Божі заповіді, що зумовлює значущість особистості священика в забезпеченні дієвості сили проповіді.

Останнім часом посилилася увага науковців до дослідження релігійного дискурсу, що вивчається різноаспектно: у плані його структурно-семантичної організації та жанрової специфіки (Н. Гуйванюк, Т. Тарасюк); з погляду використання певних груп лексики (Л. Ткач, І. Шепетюк, Г. Баран); з позиції теорії мовленнєвих актів (А. Кожина, М. Войтак, Т. Бердникова, С. Шабат-Савка). Поліпарадигмальне дослідження мови проповідей здійснюється в роботах О. Журавльової, С. Кота, О. Петришиної, І. Павлової, Л. Полюги, Г. Чуби та ін.

Водночас поза увагою науковців залишаються засоби мовленнєвої експресії в українських проповідях. Експресивні мовні засоби в українському й зарубіжному мовознавстві докладно вивчені (роботи О. Ахманової, І. Білодіда, Н. Бойко, В. Виноградова, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, Л. Лисиченко, Л. Полюги, В. Русанівського, О. Тараненка, В. Телії, В. Чабаненка, В. Шаховського та ін.), однак мова релігійного стилю навзагал і такого експресивно насиченого жанру, як проповідь, покликано впливати на свідомість парафіян, у цьому ракурсі спеціально не досліджувалася, що й зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Основною **метою дослідження** є виявлення тих мовних засобів сучасних українських проповідей, які сприяють вираженню експресії в цьому жанрі релігійного дискурсу. Для досягнення поставленої мети висунуті такі конкретні завдання:

1. Визначити науковий інструментарій аналізу категорії експресивності.
2. Схарактеризувати особливості релігійного стилю сучасної української мови з урахуванням його інтеграційності з іншими функціональними стилями.

3. Простежити вплив ораторської традиції на становлення української проповіді.
4. Визначити фоностилістичні та лексико-фразеологічні експресивні засоби, що вживаються в сучасній українській проповіді.
5. Дослідити граматичні (словотворчі, морфологічні, синтаксичні) засоби, які використовуються для вираження експресії в проповіді.

Об'єктом дослідження є мовна організація українських проповідей.

Предмет дослідження – вербальні засоби вираження експресії в сучасних українських проповідях.

Методологічною основою дисертації виступає розуміння мови як складної знакової системи, що відбиває зв'язки мови й мислення, мови й позамовної дійсності, мови й культури. Для розв'язання визначених завдань у роботі застосовано такі **методи**: описовий – для інвентаризації й систематизації тих мовних одиниць, що забезпечують формування експресивності в сучасних українських проповідях; контекстуальний – для уточнення значення окремих мовних одиниць; елементи методу компонентного аналізу – для виявлення тих конститuentів значення, що виражають експресію в досліджуваних лексемах; метод дистрибутивного аналізу – у зв'язку з уточненням ролі мовного оточення лексем у тексті для вираження категорії експресивності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження відповідає планові науково-дослідної роботи кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, а саме дослідженню наукової проблеми „Сучасна українська мова: когнітивний і прагматичний аспекти дослідження” (номер реєстрації 0111U006434), що передбачає вивчення системних зв'язків одиниць спеціалізованого лексико-семантичного рівня мови та координується Інститутом української мови НАН України. Тема кандидатської дисертації затверджена на засіданні бюро Наукової ради „Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” НАН України Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні 30 червня 2009 року, протокол № 3 (№ 131 / 122).

Основним матеріалом для дослідження послужили казання проповідників Української Православної Церкви Київського патріархату, Української Автокефальної Православної та Української Греко-Католицької Церкви другої половини ХХ – початку ХХІ століття (близько 100 творів). Картотека ілюстративного матеріалу налічує близько 3500 мовних одиниць.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві виокремлено й проаналізовано мовні засоби, що забезпечують експресивність сучасних українських проповідей, зокрема детально схарактеризовано лексичні й синтаксичні засоби вираження емоційності й експресивності в текстах сучасних українських проповідей, запропоновано власне робоче визначення терміна „експресема”.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні підходів до вивчення механізмів створення експресії, зокрема у висвітленні взаємозв'язку семантики мовних одиниць та експресивності, у деталізації відомостей про

особливості створення експресії в релігійних проповідях фонетичними, лексичними, фразеологічними й синтаксичними засобами української мови.

Теоретичний матеріал може слугувати основою для подальших наукових розвідок мови релігійного стилю; зокрема стати в пригоді при вивченні засобів, які сприяють створенню експресивності в інших жанрах релігійної літератури.

Практична цінність роботи визначається тим, що результати спостережень можуть бути використані в теорії та практиці культури мовлення; при написанні методичних посібників із лексичної семантики та стилістики для студентів філологічних факультетів, учителів української мови; при викладанні спецкурсів, спецсемініарів з сучасної української літературної мови у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів роботи. Основні положення й результати дослідження обговорювалися на XIII Міжнародній конференції з функціональної лінгвістики „Мова та світ” (м. Ялта, 2006), на XII Міжнародній конференції з актуальних проблем семантичних досліджень „Текст та його одиниці в аспекті різних лінгвістичних парадигм (на матеріалі української та російської мов)” (м. Харків, 2007), на V Конференції молодих учених „Методологія сучасних наукових досліджень” (м. Харків, 2008), на VII Міжрегіональній конференції молодих учених та аспірантів „Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук” (м. Горлівка, 2009), на VIII Міжнародній науковій конференції „Міжкультурні комунікації: мова та суспільство” (м. Алушта, 2009), на IX Міжнародній науковій конференції „Міжкультурні комунікації: наукові школи і сучасні напрями лінгвістичних досліджень” (м. Алушта, 2010), на VII Міжнародній науковій конференції „Актуальні проблеми менталінгвістики” (м. Черкаси, 2011), а також на семінарах аспірантів і на засіданнях кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Публікації. За темою дисертації надруковано 12 одноосібних статей, із них 7 опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, який містить 338 найменувань. Зміст дисертації викладено на 191 сторінках тексту, загальний обсяг роботи – 232 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, а також наукову новизну, теоретичне значення й практичну цінність роботи. Описано її зв'язок з науковою проблематикою установи, основні методи дослідження й апробацію результатів дисертації.

У **першому розділі** «Теоретичні засади дослідження засобів реалізації експресивності в релігійному стилі сучасної української мови» з'ясовано основні поняття, що лягли в основу роботи: релігійний стиль, релігійний дискурс, жанр проповіді, емоційність, експресивність, експресія, експресема;

досліджено історію становлення релігійного стилю української мови й схарактеризовано його ознаки; простежено динаміку розвитку проповіді як жанру церковно-релігійного красномовства у зв'язку з проблемою виділення релігійного стилю.

Християнське богослужіння – складний онтологічний комплекс, що поєднує в собі храм, священнослужителів, церковні обряди, священнодії, жести, спеціально освячені предмети й речовини. Слово, перебуваючи в оточенні символічності, саме символізується й розглядається як сакральна складова специфічної богослужбової обстановки. За таких умов доцільним є виокремлення специфічного релігійного (фідеїстичного) дискурсу (Ф. Бацевич, В. Карасик, С. Кот, О. Журавльова, С. Шабат-Савка та ін.). Він не існує ізольовано, унаслідок чого може набувати ознак інших дискурсів, зокрема публіцистичного, педагогічного.

Проповідь як специфічний жанр церковно-релігійного красномовства об'єднує в собі закликальну, стверджувальну й пояснювальну стратегії релігійного дискурсу.

Текст і дискурс є тісно пов'язаними поняттями. У роботі письмовий текст розуміємо як зафіксований кадр дискурсу, його графічно схоплений фрагмент, що є своєрідною сполучною ланкою між дискурсом і стилем: текст оформлюється за канонами того чи іншого функціонального стилю.

Релігійний стиль як окремий функціональний різновид сучасної української літературної мови має специфічну сферу використання й мовні особливості. Разом із тим він убирає в себе елементи різних функціональних стилів, зокрема художнього й публіцистичного, що виявляється у великій кількості образних виразів, використанні в більшості жанрів експресивних засобів із метою впливу на слухача під час богослужінь, зокрема при виголошенні проповіді.

У роботі проповідь розглядаємо і як мовний жанр, що є одним із виразників релігійного стилю, і як мовленнєвий жанр – одну з базових одиниць релігійної комунікації, релігійного дискурсу.

Проповідь, як будь-який інший мовленнєвий жанр, характеризується комунікативною ситуацією, експресією й експресивною інтонацією, обсягом, концепцією адресата й адресанта. Вона має комунікативну мету, подійний зміст, чинники комунікативного минулого й комунікативного майбутнього, мовне втілення.

Генетично християнська проповідь як жанр церковно-релігійного красномовства пов'язана з ораторським мистецтвом, синтезуючи в собі ознаки класичної ораторської традиції, що чітко простежується в ранньовізантійських християнських проповідях отців Церкви, пізніше – митрополита Іларіона, К. Туровського, Л. Барановича, І. Гізеля, А. Радивиловського та ін. Особливої уваги в цьому сенсі заслуговують твори І. Галятовського. У трактаті „Наука, альбо Спосіб зложення казання” автор приділяє увагу структурі проповіді, рекомендуючи використовувати порівняння, метафори, алегорії тощо й висуваючи до неї вимоги, близькі до літературного твору: єдність предмета,

думки, співмірність складових частин, художність викладу.

У сучасному релігійному дискурсі проповідь і молитва визначаються як жанри, комунікативна мета яких – навернення мирян до віри в Бога, збудження почуттів вдячності Богу, виховання братолюбства серед людей, терпіння в ім'я духовного спасіння.

Сучасна проповідь – це акт слова в культурі або акт культу в слові, що підкоряється загальним логічним й естетичним законам слова та законам ораторського мистецтва. Вона спирається на Слово Самого Ісуса Христа й апостолів.

Незалежно від форми й змісту сучасна церковна проповідь має чітку усталену структуру: складається зі вступу; має текст (епіграф), функції якого в разі опущення бере на себе назва промови, виклад предмета (трактат); закінчення (епілог). Проповідь має відповідати таким вимогам (за О. Петришиною): 1) метою проповіді є роз'яснення біблійних істин, формулювання й пропаганда морально-етичних цінностей; 2) зміст, що полягає в інтерпретації Святого Письма, в основі якої лежить твердження, що Біблія – це слово Боже, укладене в людські уста; 3) чітка структура, що забезпечує логічність і послідовність промови священника; 4) широке вживання біблеїзмів, використання релігійної лексики різного типу й походження, релігійних онімів, що вживаються часто в символічному значенні, епітетів, порівнянь, метафор, перифраз та ін.; 5) функціонально-експресивна специфіка синтаксичних структур, що полягає у використанні синтаксичних одиниць різної семантики і формально-граматичної структури.

Для створення проповіді священник повинен мати високий рівень комунікативної компетенції. Складання проповіді, як і будь-якої іншої публічної промови, передбачає своєрідний симбіоз знань і умінь проповідника у сфері комунікативної лінгвістики, стилістики й риторики, де особливе місце посідає використання експресивних засобів, володіння якими допомагає священнику вплинути на свідомість парафіян, переконати їх у правді сказаного.

Експресивність й емоційність є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями, які не можна змішувати. Експресивність включає як внутрішні переживання людини, так і мовне вираження, тобто експресію, яка у свою чергу залежить від комунікативної ситуації, особистих якостей і соціального розвитку того, хто говорить. У роботі експресивність, услід за О. Сковородниковим, сприймаємо як те у сфері прагматичної семантики мовної одиниці, що свідчить про зацікавленість мовця (або автора) у вражальності висловлення.

Експресію розуміємо не стільки як лінгвостилістичне явище, скільки як психолінгвостилістичне, адже саме психічний стан людини скеровує мовця на добір тих чи тих мовних засобів для формулювання й вираження думки. Експресія націлена на привертання уваги до поняття, думки, а через них – до деякого предмета, ознаки, явища. Як стилістична категорія експресія протистоїть регулярності; менш регулярне в мові, як правило, – виразніше, експресивніше, ніж типове, регулярне.

Експресивність є комплексною категорією, що включає в себе низку

складових, таких як емоційність, оцінність, конотацію, модальність, образність та ін., що інтегруються у свідомості мовця як один складний факт і сприймаються як змістова цілісність. Експресивність може бути інгерентною, тобто внутрішньо притаманною мовному знаку, його постійною й невід'ємною ознакою в будь-яких ситуативно-контекстних умовах, і адгерентною, тобто такою, що сформувалася тільки в певному контексті, ситуаціях, умовах, а не в основному словниковому значенні (за В. Чабаненком).

У східнослов'янському мовознавстві на позначення одиниць, що виражають експресію, як синонімічні уживаються терміни „експресема” (В. Григор'єв, А. Марчишина, Т. Дроняєва та ін.) та „експресив” (Н. Лук'янова, Т. Трипольська, К. Святчик та ін.).

Дефініція експресива як типу мовного акту за ілокутивною силою, що є виявом привітання, співчуття, ставлення, вибачення, подяки, побажання (О. Селіванова) спричиняє омонімізацію терміна «експресив». З огляду на це вважаємо за більш доцільне використовувати термін «експресема» як такий, що є моносемантичним і цілком вкладається в парадигму лінгвістичних термінів. У робочому порядку пропонуємо таку її дефініцію: експресема – це мовна одиниця (звук, слово, морф, фразеологізм, метафоричний вираз, порівняльний зворот тощо), що характеризує певний предмет чи явище й передає його емоційно-оцінне сприйняття з метою впливу промовця на реципієнта й зосередження його уваги на сказаному.

У другому розділі «Фоностилестичні, лексичні й фразеологічні засоби емоційно-експресивного впливу в сучасних українських проповідях» досліджуються просодичні й фонетичні (алітерація, асонанс, чергування та ін.) засоби вираження експресії, зосереджується увага на різноманітних групах лексики та фразеологізмах, що в текстах українських проповідей виступають як експресеми.

У релігійному стилі, як і в публіцистичному, надзвичайно вагому роль відіграють фоностилестичні засоби, зокрема інтонація, яка при виголошенні проповіді стає реальним чинником створення експресивності через мелодику мовлення, ритміку, інтенсивність, темп, тембр.

Звукові повтори асонанс й алітерація у проповідях використовуються не лише як засоби власне звукової організації тексту, але і як інструмент логічного й експресивного виділення окремих мовних одиниць, значення яких відіграє центральну роль у формуванні комунікативної мети проповіді: „*Смердюче море між нами і мисленим раєм можемо переплисти тільки на човні покаяння, на якому є веслярі страху*” (митрополит Димитрій (Рудюк)).

Традиційними засобами інтенсифікованого експресивного увиразнення сучасних українських проповідей є вживання неповноголосих фонетичних варіантів *враг, глас, глава, прах, длань* та ін., низки власних імен у церковнослов'янському звуковому оформленні: *Стефан, Іаков, Єлена, Іоанн, Гавриїл, Йосиф* та ін., що сугестивно впливають на свідомість реципієнтів, коли треба видобути експресію урочистості, поетичності.

У роботі лексеми, що пов'язані з вербалізацією емоцій, розподіляємо на

ті, що називають певні емоції й переживання (*любов, любити, ненависть, жадібність, сум, радість, лютувати* та ін.), та на ті, в значенні яких є емоційно-оцінний компонент з позитивною (*солідарність, сподвижник*) чи з негативною емоційно-оцінною конотацією як на позначення понять, пов'язаних з релігією (*законник, книжник, фарисеї, фарисейський, поганин*), так і на позначення цілком світських понять (*дефолт, окупант, концтабір*).

У сучасній українській літературній мові конотацією урочистості позначені ті старослов'янізми, що в релігійних текстах зазнають переосмислення (лексема *Учитель* на позначення Ісуса Христа та ін.), вони переходять з розряду емоційно нейтральних до емоційно забарвлених, що можна визначити як вторинну експресивізацію. Посиленню сприйняття старослов'янізмів як експресем сприяє й те, що більшість із них – стилістичні архаїзми, які різко контрастують із нейтральними синонімічними відповідниками (*знам'я – прапор, огненний – вогняний* та ін.).

Експресивність практично не властива релігійним термінам (*апостол, ангел, гріх, воскресіння, Євхаристія* тощо) всередині терміносистеми, однак вона посилюється при вживанні їх у проповіді, під час якої пересічні парафіяни сприймають одиниці богословської терміносистеми як частково детермінологізовані й позначені конотацією піднесення.

У текстах проповідей трапляються й включені до експресивних метафоричних сполук частково детермінологізовані терміни зі світських, наукових галузей (*дефолт, криза, апатія, діагноз, параліч, капітулювати* та ін.): „*Ми переживаємо випробовування без видимого бою, але не з мени запеклими і знятими інформаційними атаками...*” (архієпископ Ігор (Ісіченко)).

У сучасних українських проповідях інгерентна експресивність притаманна прецедентним власним назвам-іменам апостолів, пророків, святих тощо (*апостол Павло, Архангел Гавриїл, пророк Ієремія* тощо), іменам-символам (*Адам – перший чоловік, Єва – перша жінка, Христос – вищість, ідеал, істина, Іуда – зрадник* та ін.). Посиленою експресією позначені прецедентні біблійні імена, що вживаються в складі інтертекстуальної алюзії: „*Шукати добра – значить, бути разом у цім пошуку... Бути разом у випробуванні – це й означає бути мужнім Давидом, який зброєю правди й добра перемагає брутального Голіяфа*” (архієпископ Ігор (Ісіченко)).

Експресивно виразною є низка ідеологічно навантажених антропонімів, значна кількість яких у світському мовленні викликає неоднозначну оцінку, актуалізуючи різні, іноді полярні емоційно-експресивні оцінки. У промовах священників Української Автокефальної Православної Церкви вживаються як позитивно експресивно забарвлені прецедентні антропоніми на позначення видатних історичних осіб, політичних діячів (*Степан Бандера, Ярослав Стецько, Мазепа, Богдан Хмельницький*) та ін., так і прецедентні антропоніми, які виражають експресію негативного емоційного плану (*Муравйов, Сталін, Адольф Гітлер, К. Маркс, Ленін* та ін.).

Використання прецедентних власних імен є потужним засобом посилення

експресії, коли на ім'я полководця, вченого та ін. накладаються персональні досягнення його носія й ім'я переходить у постантропонімічний статус: „*Не тільки в давнину, як **Ньютон**, про якого згадують, що кожного разу, коли він тільки згадував слово „Бог” чи „Христос”, він підводився і знімав свого капелюха. Людина нового часу, **Альберт Ейнштейн**, був по-своєму віруючою людиною. **Академік Павлов** ніколи не приховував своєї глибокої та щирої побожності*” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Як і антропоніми, топоніми можуть виступати в ролі символу, набуваючи різних емоційно-оцінних відтінків. Ідеться як про прецедентні топоніми-біблеїзми (*Содом, Гоморра, Єрусалим, Назарет, Галилея, Палестина* та ін.), так і про прецедентні українські та російські топоніми, що часто вживаються із символічним значенням (*Крути* – боротьба за незалежність України, героїзм, *Сибір* – заслання, концтабір).

У проповідях, зокрема представників УАПЦ, функцію експресем також виконують ідеологізми, такі як *Акт Злуки, соборність* та ін., що є інгерентно позитивними. Лексеми-ідеологізми *комунізм, геноцид, голодомор, репресія* та ін. позначені інгерентно негативною експресивністю: „*Цього року біля пам'ятників жертвам **геноциду** українського народу зібралося чимало тих, хто проніс через своє життя пам'ять про полеглих від **голодомору й репресій**, поминав їх у молитві, а коли це стало можливим – зводив на спомин про них **перші хрести***” (архієпископ Ігор (Ісіченко). Це ж стосується й варваризмів *Советський Союз, большевицький, підсоветський, совети* та ін. як навмисного калькування з російської мови для вираження протесту проти мови носіїв політичної влади, сили, якої не сприймає і засуджує народ: „*Зраду, братовбивство, канібалізм – ось що принесло Україні поневолення **большевицькою Росією**, що почалася **90 років тому***” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Серед експресивних засобів вагоме місце посідають синоніми, що найяскравіше виявляється в контрастуванні стилістично різнопланових лексем: „*У моральному, суспільному й сімейному житті багато хто живе напоказ: **усе показують, усе виставляють, про все трублять, усяку мізерну справу вихваляють***” (Патріарх Філарет (Денисенко), а також для поглиблення експресивності вислову за допомогою градації контекстуальних синонімів: „*Наші життєві уроки значно легші. Переживаючи їх, замислімося: **може, Христос дає і нам пережити **зневіри, падіння, змертвіння тіл і душ** для того, щоб колись підійти, зупинитися біля нас і по-батьківському покликати: „Уставай, візьми ложе своє та й ходи!”**. Амінь*” (архієпископ Ігор (Ісіченко). Синоніми передають ті чи ті поняття з найточнішими відтінками й увиразнюють всю гаму пов'язаних із ними емоційно-експресивних нюансів.

Традиція використання антонімів як засобу впливу на вірян під час проповіді є дуже давньою. Слова з протилежними значеннями є надзвичайно виразним стилістичним засобом, бо виконують важливі функції зіставлення або протиставлення. Це стосується як узуальних антонімів (*добрий – злий, померти – жити* та ін.), так і контекстуальних (*духовне – земне, тіло – душа, церква –*

секта та ін.), що в релігійному дискурсі сприймаються як протилежні й поза контекстом: „*І починає шукати спасіння своїй душі вже не в Храмі-Церкві Христовому, а стаючи членом якоїсь секти*” (протоієрей Петро (Дмитрук).

Надзвичайною виразністю в тексті проповідей відзначаються антитеза й оксюморон як стилістичні фігури, побудовані на антонімічному контрасті: „*Церква не може зло називати добром, а темряву – світлом*” (Патріарх Філарет (Денисенко); „*Молімося, щоб мовчазний заклик героїв Крут лунав для нас завжди співзвучно із тим голосом, яким через апостолів Петра і Йоана звертається до нас Господь...*” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Проповідь як жанр церковно-релігійного красномовства насичена передусім біблійними фразеологізмами (*переповнити чашу терпіння, кидати камінь у сусідський город* та ін.), що несуть у собі значне експресивне навантаження. Їх використання розраховане на активізацію в слухача (читача) відповідних релігійних почуттів, учинків згідно з християнською мораллю та Законами Божими: „*Гріх завжди є гріхом, і ми не знаємо, який з них урешті-решт переповнить чашу терпіння Божого, після чого почнеться Суд Божий над усім людством, а не лише наді мною особисто*” (протоієрей Петро (Дмитрук); „*Але не квапмося кидати камінь у сусідський город*” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

На тлі піднесеної й урочистої релігійної лексики розмовні фразеологізми набувають особливої експресії, адже експресивність виразу найкраще відчувається при контрастуванні з її відсутністю. „*А коли прийшов час народження Сина Божого, то ні для Неї, ні для її Божественного Сина не знайшлося в людей місця, де б голову їм прихилити*” (протопресвітер Семен (Гаюк).

Третій розділ «Експресивно-стилістичні можливості граматичних засобів у контексті української проповіді» присвячений висвітленню словотворчих, морфологічних і синтаксичних засобів, що виступають як експресеми в досліджуваному жанрі церковно-релігійного красномовства.

Серед низки словотворчих засобів, що можуть експресивно вербалізувати найтонші відтінки почуттів, переживань й оцінок, першорядна роль відводиться суфіксації, завдяки якій передається мейоративне (меліоративне) або пейоративне ставлення мовця. Сучасна проповідь містить такі іменники та прикметники, у яких експресія досягається зменшено-пестливими суфіксами (-ечк-, -к-, -ус-, -ок- тощо), що надають лексемам позитивного емоційного забарвлення (*овечки, дітки, мамусина, синочок* тощо).

Пестливість суфіксальних утворень може бути лише зовнішньою, удаваною і пов'язуватися з діаметрально протилежними емоціями, з негативною оцінкою, що зреалізовується в тексті сучасного казання суфіксами -ок-, -ат (а) та ін.: „*Гроші помалу стають новим божком поганства. Багатство та заздрість і потяг до слави – боженята сучасного поганського грошоловства*” (митрополит Іларіон (Огієнко).

На відміну від афективних суфіксів, афективні префікси в сучасній українській проповіді кількісно дуже обмежені. Оцінне значення, через яке

виражається експресія, активізують, зокрема, такі з них, як *пре-* для творення якісних прикметників і похідних від них прислівників, що емоційно-експресивно передають високий ступінь якості (*пресвята* та ін.); *псевдо-*, що вживається для створення лексем з негативнооцінною конотацією (*псевдоцілителі, псевдоцерковність*) та ін.

Невід'ємною складовою сучасної проповіді є інгерентно емоційно-експресивні композити, що виявляється в семантиці або першого компонента *бого-, благо-, добро-, много-* та ін. (*богозалишеність, Богомладенець*), або другого *-залишеність, -милостивий* та ін.: (*многомилостивий, богозалишеність*).

До колоритних морфологічних засобів створення емоційності й експресивності в українських проповідях відносяться словозмінні модифікації іменників, що простежується передусім у паралельному вживанні відмінкових форм *кров'ю / кровію, послання / посланіє, мати / матір* тощо, які, будучи архаїчними або закріпленими за певними стилями і жанрами, використовуються для урочистого тонування вислову: „Інші під „хрещенням заради мертвих” розуміють хрещення *кровію, тобто мучеництво*” (Патріарх Філарет (Денисенко); повні нестягнені (*святая, пренепорочная, благая*) і короткі (*блажен*) форми прикметників-старослов'янізмів.

Інтимізації й експресивізації релігійних текстів сприяє вживання займенників *ти, твій* при апелюванні до Всевишнього („сакральне тикання”), причинами якого є усвідомлення особливої сутності Бога, визнання Його дивної близькості: „*Господи! Допоможи нам <...> в мовчазній вдячності відчувати Твою постійну, вічну присутність! Спрямуй наші серця до Тебе, Джерело нашого життя, до вічного Бога!*” (митрофорний протоієрей Богдан (Яким).

Предметом вивчення експресивного синтаксису є увесь комплекс структур, що здатні привносити в повідомлення додаткову афективність. Експресивні синтаксичні конструкції збільшують прагматичний потенціал висловлювання понад той ступінь, який досягнутий лексичними значеннями елементів, що наповнюють синтаксичні форми. Експресивний синтаксис частково поєднується із риторикою.

У сучасних українських проповідях активно вживаються окличні речення, експресивні за своїм характером. Оклично-розповідні речення виражають емоційно-піднесене ставлення священика до явищ дійсності й до інших об'єктів, що є темою проповіді: „*Людина буде людиною повною і щасливою тільки тоді, коли вона духовно наблизиться до Господа і житиме з Ним!*” (митрополит Іларіон (Огієнко). Спонукально-окличні речення, вербалізуючи напучування, повчання, виражають спонукальну модальність, що, як і будь-яка інша модальність, тісно пов'язана з поняттям оцінки, емоційності та експресії. У релігійному дискурсі повчання, що передаються за допомогою таких речень, не можуть бути експресивно не забарвленими, оскільки виражають особливий вид спонукальних відношень, які встановлюються між учителем-священиком і учнями-парафіянами, з підкресленням необхідності

виконання спонукуваної дії, що пов'язана з Божими заповідями: „*Не забудьте, що своє щастя знайдете лише у вашій сім'ї!*” (отець Степан (Пап). Питально-окличні речення в основному представлені риторичними питаннями, в яких оклична інтонація сприяє підсиленню експресивності псевдопитання, увиразнює твердження, подане у формі питання: „*Хіба після того чи іншого чуда, яке звершив Господь за молитвами святого, не буде утверджуватися і розповсюджуватися Віра Христова!?*” (Патріарх Філарет (Денисенко).

Питальні речення в тексті сучасних українських проповідей використовуються з метою транспозиційного вживання мовної форми, для репрезентації іншого значення повідомлення, спонукання, для імітації пошуку інформації: „*Чи здатна людина сама перемогти гріх?*” (протоіерей Петро (Дмитрук). Експресивну функцію виконують висловлення, розчленовані на питальне речення і відповідь: „*І ось тут в нас може виникати запитання – а чи може людина страждати подібно до Христа? Ні! Не може!*” (митрополит Димитрій (Рудюк).

Значна частина питальних конструкцій проповідей – риторичні запитання, що характеризуються як особливий стилістичний прийом експресивізації й увиразнення висловлення: „*Чи не є це застереженням для нас із вами? Чи не можемо ми також стати каменем, відкинутим будівничими, каменем, який виявився безцінним?*” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Означено-особові речення надають тексту сучасних українських проповідей помірної експресивності, інтимізуючи мовлення, здебільшого передаючи не стільки модальність наказу, скільки заклику: „*Живімо в Бозі і з Богом усе життя своє!*” (митрополит Іларіон (Огієнко).

Експресивний потенціал неозначено-особових речень зумовлений тим, що, як правило, виконавець дії мислиться дуже загально, неконкретно, неозначено, певною мірою табуйовано у зв'язку з імпліцитно вираженим негативним ставленням як до дії, вираженої присудком, так і до її виконавця: „*Нас намагаються переконати, що ми не здатні проіснувати самі по собі – без блоків, міждержавних союзів, без зарубіжних позичок <...> Нас уже переконують, що ми займаємо перше місце в світі серед кандидатів на дефолт...*” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Узагальнено-особові речення українських казань – переважно напучування спонукальної модальності, значна частина яких – афористичні, а отже, образні й експресивні вирази зі Святого Письма: «*Не забудьте на науку Ісуса Христа: „Не будуйте на піску!”*» (отець Степан (Пап).

Експресивними є ті безособові речення, які експлікують оцінну модальність, виражену через оцінні конструкції з компонентами *варто*, *неварто*, *добре*, *погано*, *достойно*, *недостойно* та ін., що мають характер повчань, у яких мирянин через усвідомлення оцінки „добре” чи „погано” мусить прийти до потреби виконувати заповідане: „*О, якби то було гарно, якби всі ми робили знак св. Хреста, але гідно, з любов'ю, з вірою*” (отець Петро (Мельничук).

Називні односкладні речення виконують роль своєрідних стилістичних

фігур, що завдяки мінімальній структурі, лаконічності, влучності й особливій інтонації надають тексту емоційно-експресивного забарвлення: „*Любов!*” (митрополит Іларіон (Огієнко).

Різні засоби ускладнення простого речення зближують проповідь з жанрами публіцистичного стилю. Однорідні члени речення утворюють ампліфікацію, яка сприяє вираженню почуттєвого напруження вислову „*Без виконання цієї заповіді нема Нового Заповіту <...> Без цього людина **порожня, бездушна, безсердечна, безсовісна, до всіх ненависна...***” (митрополит Іларіон (Огієнко).

Відокремлені члени речення, переважно означення, виражені емоційно-оцінними словами, допомагають експресивно виділити окремі деталі речення, надати їм більшої семантичної вагомості: „*Будемо ж припадати до Неї зі своїми щирими благаннями, щоб Вона, **Милосердна**, не залишала нас своїм небесним заступництвом за гріхи наші перед Всеправедним Господом*” (протопресвітер Семен (Гаюк).

Потужної експресивності сучасним казанням надають парентези, різні за структурою й семантикою, проте об'єднані загальною функцією: маркування суб'єктивного оцінного ставлення мовця до висловленого ним (вставні конструкції) і привнесення у загальний план змісту речення додаткової інформації, принагідного авторського зауваження (вставлені одиниці). У проповіді парентетичні конструкції сприймаються як один із способів реалізації смислової та експресивної варіативності повчального мовлення: „***На жаль**, браття і сестри, ми занадто мало схожі у своєму повсякденному житті на святих*” (протоієрей Петро (Дмитрук); „***Мабуть**, немає найчистішого серця, в якому б не зринали – може, один тільки раз, найкращий раз у житті! – почуття любови й відданости Богові*” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Експресивним компонентом сучасних українських проповідей виступають звертання, у яких за допомогою вокатива конкретизується особа-адресат пом'якшеного спонукування, що викликає інтенсифікацію спонукальної сили в благанні, молитві як у посиленому варіанті оптатива: «*Просто подумки скажіть: „**Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене**”*» (архієпископ Ігор (Ісіченко). Експресивність виразів зростає, коли священик звертається до прихожан, присутніх у храмі: *дорогі браття і сестри, батьку, мамо, дорогі діти* та ін.: віряни, слухаючи проповідь, відчувають на собі увагу пастиря, його прагнення торкнутися душі всіх разом і кожного зокрема: „*В цій притчі, **дорогі браття і сестри**, мова йде і про нас з вами, про нашу душевну потребу...*” (митрофорний протоієрей Богдан (Яким).

Збагаченню експресивних засобів сучасних українських проповідей сприяють стилістичні фігури – своєрідні синтаксичні побудови або синтаксичні звороти, що надають думці емоційної виразності.

Повтор як один із розповсюджених риторичних прийомів відомий ще з часів античності, ними рясніє і Книга Книг. В українській проповіді вживаються повтори-анадиплозиси (зіткнення), парні й багатократні повтори, повтори-полісиндетони, повтори-анафори тощо: „*Господь чекає від нас не*

одномоментних спалахів молитовного почуття й епізодичних звернень до Нього, а **вірності**. **Вірності**, що випробовується в стражданнях” (архієпископ Ігор (Ісіченко); „**Забагато** в нас розкладового добробуту, **забагато** зайвого, **забагато** легких грошей, **забагато** наша молодь має готового, яке одержала без жодного труду, без належної праці” (митрополит Іларіон (Огієнко). При цьому повтор не означає подвоєння поняття, а поглиблює зміст висловлення: „**Людина** буде **людиною** повною і щасливою тільки тоді, коли вона духовно наблизиться до Господа і житиме з Ним” (митрополит Іларіон (Огієнко).

Хіазм як фігура експресивного синтаксису, в якій наявна інверсія двох симетричних частин фрази, що створюють антитезу або встановлюють паралель, унаочнює вагомість принципу мовної симетрії (мовного паралелізму), з яким так чи інакше співвідносяться всі явища експресивного синтаксису: „**Гордість** – джерело зла, і зло – джерело **гордості**” (Патріарх Філарет (Денисенко).

На відміну від повтору, хіазму та ін., експресивність інверсії, еліпса, парцеляції як фігур афективного синтаксису пов’язується з мовною асиметрією. Інверсійний порядок слів – одна з визначальних і природних рис релігійного стилю. Переважно інверсія в текстах проповіді виявляється в постпозиційному вживанні означень: „**А той, хто порушує заповідь Божу про шлюб повинен каятися, як, згрішивши, каявся цар і пророк Давид**” (Патріарх Філарет (Денисенко), у постпозиції присудка відносно додатка: «**А відразу ж потому – заклик до Фоми: „Простягни свого пальця сюди, та на руки мої подивись”**» (архієпископ Ігор (Ісіченко) та ін.

Потужним емоційно-експресивним засобом вираження світогляду священика є перифрази, призначенням яких є підкреслення характерних рис предмета в суб’єктивному сприйнятті автора, зокрема на позначення Ісуса Христа (*Праведний Суддя, Син Діви, переможець пекла і смерті; Спаситель світові; Визволитель світу* та ін.) і Божої Матері (*невіста Неневістна, Діва, Цариця, Владичиця, Небесна Мати* та ін.), які в релігійному дискурсі є інгерентно експресивними: «**Тому і ми звиваємо: „Радуйся, переможцю пекла і смерті!”**» (митрополит Димитрій (Рудюк); „**Прибігаймо ж усі в своїх скорботах з вірою, надією та любов’ю до Цариці Небесної нашої Єдиної Заступниці, яка завжди почує нас, допоможе нам та заступиться за нас перед Господом**” (протопресвітер Семен (Гаюк). Емоційно-експресивні можливості сучасної української проповіді розширюються завдяки соціально актуалізованим, експресивним перифразам суспільно-політичного змісту, позначеним переважно негативною оцінністю (*імперська в’язниця, господарі міста, імперія зла* та ін.): „**На жаль, потім нові господарі міста відібрали його в демократичних організацій Харкова**” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Еліптичні конструкції, окрім функції економії й уникнення повторів, виконують експресивну функцію. Наприклад, еліпс бере участь в інтимізації проповіді опосередковано як елемент питальної конструкції або питально-стверджувальної єдності, включеної в монологічне мовлення проповідника:

„На що сподівався цей хворий? Чого він чекав? **Як переживав гармидер довкола себе? Ми не знаємо**” (архієпископ Ігор (Ісіченко), що сприяє насиченню оповіді суб’єктивно-модальними тональностями.

У створенні мовленнєвої експресії одне з чільних місць посідають парцеляція і приєднання, що є результатом інтонаційно-сислового членування цілісного висловлення на окремі сегменти. За допомогою парцеляції посилюється експресивність вислову, виділяється й концентрується думка: „**Ми молимося за людей, загиблих на війні, і за той єдиний мотив, який в них був справжнім: захист від ворога рідного краю. Бо пішли вони воювати тоді, коли стало очевидним, що прийшов насильник, який нищить їхню землю**” (архієпископ Ігор (Ісіченко). Приєднання як фігура експресивного синтаксису за своїми функціями близька до парцеляції. Диференційною ознакою приєднувальних і парцельованих компонентів є прагматичний потенціал розчленованих структур: для парцельованих – актуалізація смислу, афективного підкреслення найважливішого фрагмента інформації, а для приєднувальних – уточнення, конкретизація, деталізація одного або декількох складових препозитивного компонента: „**Усі наші учителі, що навчають по Недільних та Українських школах, повинні збільшити свою працю, і таки конче навчати дітей української мови. І зробити їх свідомими українцями!**” (митрополит Іларіон (Огієнко) та ін.

Цитування як виразник мовленнєвої експресії є невід’ємним компонентом української проповіді. Воно базується на ретроспекції – властивості тексту відправляти слухача до раніше повідомленої змістово-фактуальної інформації. Сучасним українським проповідям притаманне вживання колоритних цитат із Біблії, цитування проповідників, творів класиків української та зарубіжної літератури: «**А тоді прийде і будемо правуватися, закликає Господь: „Коли ваші гріхи будуть як кармазин, – стануть білі, мов сніг; якщо будуть червоні, мов багряниця, – то стануть, мов вовна вони! (Іс. 1, 18)”**» (протоієрей Петро (Дмитрук). Особливої експресії набувають інтертекстуальні цитати-ептоніми, у яких чітко простежується оцінка, дана автором: «**На адресу тих, хто протистояв імперським амбіціям царського режиму, Шевченко проголосив: „Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!”**» (архієпископ Ігор (Ісіченко). Інколи почуття, первісно закладені в крилатий вислів, можуть трансформуватися в протилежні, як наприклад, упевненість в іронію: „**Старші з вас, напевне, пригадують, як часто цитували большевики їхні улюблені слова: „Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї – наше завдання**”. Довколишня природа, як і загальні умови життя в посткомуністичному світі добре ілюструють наслідки руйнівної праці носіїв цих ідей” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Основні результати дослідження відображені у **Висновках:**

Релігійний стиль – це повноцінний окремий функціональний різновид сучасної української літературної мови зі специфічною сферою використання й мовними особливостями. Він убирає в себе елементи різних функціональних стилів, зокрема художнього й публіцистичного, що виявляється у великій

кількості образних виразів, використанні експресем з метою впливу на слухача під час богослужінь. На близькість релігійного й публіцистичного стилів указує агітаційність і цілеспрямований вплив. Однак, на відміну від публіцистики, в релігійному стилі майже немає місця стилістично низькому, в ньому використовуються не просто експресивно забарвлені мовні одиниці, а слова й вирази, що належать високому стилю.

Слово в релігійній комунікації символізується, розглядається як складова специфічної богослужбової обстановки, часто набуваючи в ній сакрального змісту, що підтверджує доречність виокремлення релігійного (фідеїстичного) дискурсу, близького за комунікативною метою й жанрами до інших дискурсів, зокрема до педагогічного й публіцистичного.

Значна частина жанрів релігійного стилю сучасної української літературної мови належить до експресивних, що експлікується й на проповідь, оскільки емоційність й експресивність відіграють у промовах священника особливу роль для впливу на душі прихожан, у переконанні їх у правді сказаного.

Проповідь розглядається нами як мовний жанр – експлікатор релігійного стилю – і як мовленнєвий жанр, що є однією з базових одиниць релігійної комунікації, релігійного дискурсу, який, подібно до деяких інших жанрів (академічна лекція, наукова доповідь тощо) можна прирівняти до окремого дискурсу.

Жанр проповіді є своєрідним симбіозом комунікативної лінгвістики, стилістики й риторики, де особливе місце належить використанню експресивних засобів, що зумовлює необхідність оволодіння священником основними складовими комунікативної компетенції й принципами ораторського мистецтва.

З метою уникнення термінологічної омонімії для позначення мовних одиниць, що виражають експресивність, вважаємо за доцільне послуговуватися назвою „експресема”, в робочому порядку визначаючи її як мовну одиницю (слово, морфему, фразеологізм, метафоричний вираз, порівняльний зворот тощо), що характеризує певний предмет чи явище і передає його емоційно-оцінне сприйняття з метою впливу промовця на реципієнта.

Історія становлення сучасної української проповіді тісно пов'язана з розвитком ораторського мистецтва, зокрема з античними традиціями, що простежується насамперед у використанні фігур класичної риторики.

Важливими фоностилістичними засобами вираження експресії є фонетичні варіанти старослов'янського походження, асонанс і алітерація як різновиди звукового повтору, архаїзовані фонетичні паралелі.

У створенні експресивності тексту одну з провідних позицій займає інгерентно експресивна лексика, що називає певні емоції та переживання. Для українських проповідей характерне вживання експресем як на позначення понять, пов'язаних із релігією, так і на позначення світських реалій.

Додатковим чинником посилення сприйняття старослов'янізмів як експресем є їх приналежність до архаїзмів, оскільки вони суперечать

міжстильовим лексичним нормам сучасної української літературної мови, що особливо виразно виявляється при контрастуванні із сучасними нейтральними синонімічними відповідниками.

Специфічна термінологічна релігійна лексика в тексті проповіді створює урочистість, емоційність, експресивність, піднесеність. Терміни інших галузей, зазначаючи детермінологізації в складі метафоричних сполук, є потужним засобом інтенсифікації мовленнєвої експресії, що вказує на взаємозв'язок і взаємодію релігійного стилю з іншими функціональними стилями сучасної української літературної мови.

В українських казаннях інгерентна експресивність супроводжує ім'я – символ *Христос*, власні назви-імена апостолів, пророків, святих церковних постатей тощо; адгерентними експресивно забарвленими є антропоніми на позначення видатних історичних осіб, політичних діячів, борців за незалежність України та ін., що є прецедентними іменами; топоніми-біблеїзми із символічним значенням і топоніми, що позначають населені пункти чи території інших сучасних держав, похідні утворення від топонімів.

Надзвичайною емоційністю й експресивністю відзначаються синоніми, в яких спостерігається явище градації.

Антонімічні контрасти як художні засоби експресивного підсилення думки є невід'ємним компонентом сучасних українських проповідей. Вагоме місце серед експресивних засобів, побудованих на антонімії, належить антитезі й оксиморону, традиція вживання яких у релігійних текстах дуже давня.

Для створення високого експресивно-стилістичного забарвлення сучасної проповіді вживаються фразеологізми, здебільшого біблійні. На тлі піднесеної й урочистої релігійної лексики та книжної фразеології особливої експресії набувають розмовні фразеологізми.

Експресивність в українській проповіді пов'язується з явищами словотвору, зокрема з низкою зменшено-пестливих суфіксів суб'єктивної оцінки з позитивним і негативним емоційним забарвленням.

Невід'ємним емоційно-експресивним компонентом українських проповідей є морфологічні засоби, зокрема відмінкові модифікації іменників, прикметники-старослов'янізми в короткій та в повній нестягненій формі, дієслівні форми на -м, дієслова із постфіксом –сь, дієприкметники, утворені за допомогою суфікса -вш- , „сакральне тикання” та ін.

Синтаксичні засоби є потужним компонентом у створенні експресивної виразності сучасного казання. Окличні, питальні речення, односкладні речення, однорідні, відокремлені, вставні та вставлені синтаксичні елементи, звертання, різноманітні стилістичні фігури, цитування як засоби вираження експресивності зближують релігійний стиль, зокрема проповідь, із публіцистичним.

У подальших розвідках перспективним вважаємо дослідження мовної особистості священика, дискурсивних слів, мовного світу інших жанрів церковно-релігійного красномовства, передусім їх емоційно-експресивних засобів.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Яригіна В. В. До проблеми виокремлення релігійного стилю сучасної української літературної мови / В. В. Яригіна // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць / відп. ред. Л. А. Лисиченко та ін.]. — Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2006. — Вип. 19. — С. 63—67.
2. Яригіна В. В. Про деякі особливості мови сучасних весільних проповідей / В. В. Яригіна // Культура народів Причорномор'я : [науч. журнал / глав. ред. Ю. А. Катунин и др.]. — Ялта : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2006. — Т. 2, № 82. — С. 254—256.
3. Яригіна В. В. Використання синонімів в українських проповідях / В. В. Яригіна // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць / відп. ред. Л. А. Лисиченко та ін.]. — Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. — Вип. 25. — С. 36—40.
4. Яригіна В. В. Порівняння та перифрази як засоби вираження емоційно-експресивного забарвлення в українських проповідях / В. В. Яригіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Філологія : [зб. наук. праць / відп. ред. Ю. М. Безхутрий та ін.]. — Х. : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2008. — № 836 — Вип. 54. — С. 45—47.
5. Яригіна В. В. Слова-символи як емоційно-експресивні засоби сучасних українських проповідей / В. В. Яригіна // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць / гол. ред. Л. А. Лисиченко та ін.]. — Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2009. — Вип. 28. — С. 39—42.
6. Яригіна В. В. Фразеологізми у функції створення емоційності й експресивності в сучасних українських проповідях / В. В. Яригіна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Филология. Социальные коммуникации : [науч. журнал / глав. ред. Н. В. Багров и др.]. — Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2010. — Т. 23 (62), № 2, Ч. 2. — С. 642—645.
7. Яригіна В. В. Питальні речення як засіб створення експресивності в українських проповідях / В. В. Яригіна // Нова філологія : [зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Манакін та ін.]. — Запоріжжя : ЗНУ, 2011. — Вип. 44. — С. 184—186.
8. Яригіна В. В. Уживання епітетів в українських весільних проповідях / В. В. Яригіна // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць / відп. ред. Л. А. Лисиченко та ін.]. — Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2007. — Вип. 21. — С. 28—31.
9. Яригіна В. Функціонування антонімів в українських проповідях / Вікторія Яригіна // Матеріали V наук.-практ. конф. молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень», 12 лист. 2008 р., Харків / За заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. — Х. : ХНПУ, 2008. — С. 130—131.
10. Яригіна В. Символи *серце* і *любов* в сучасних українських проповідях / Вікторія Яригіна // Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов :

Матеріали VII Міжрегіонал. конф. молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук», 10 квіт. 2009 р., Горлівка / гол. ред. А. Р. Габідулліна та ін. — Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2009. — Вип. 13 — С. 258—262.

11. Яригіна В. В. Слово-символ *церква* у сучасних українських проповідях / В. В. Яригіна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Филология. Социальные коммуникации : [науч. журнал / глав. ред. Н. В. Багров и др.]. — Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2009. — Т. 22 (61), № 1. — С. 476—479.
12. Яригіна В. В. Оксиморони у створенні експресивності в українських проповідях / В. В. Яригіна // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. наук. праць за матеріалами VII Міжнар. наук. конф., 28—29 квіт. 2011 р., Черкаси / ред. кол. : В. М. Бріцин та ін. — Черкаси : Ант, 2011. — С. 279—280.

АНОТАЦІЯ

Яригіна В.В. Мовні засоби вираження експресії в жанрі сучасної проповіді. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2012.

Дисертація присвячена дослідженню вербальних засобів вираження експресії в сучасній українській проповіді.

У роботі вперше в українському мовознавстві системно й комплексно досліджено проповідь як специфічний жанр релігійного стилю і релігійного дискурсу, однією з характерних ознак яких є експресивність.

Виокремлено фоностилістичні (інтонація, чергування, неповноголосі варіанти старослов'янizmів, алітерація тощо), лексичні (експресивна лексика, терміни, власні назви, ідеологізми, варваризми, синоніми й антоніми) й фразеологічні засоби емоційно-експресивного впливу в сучасних українських проповідях.

Здійснено загальну характеристику граматичних (словотворчих, морфологічних, синтаксичних) засобів, що в текстах сучасних проповідей виступають у функції експресем.

Ключові слова: проповідь, релігійний стиль, релігійний дискурс, жанр, експресія, експресивність, експресема, експресивні засоби.

АННОТАЦИЯ

Яригина В.В. Языковые средства выражения экспрессии в жанре современной проповеди. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды. – Харьков, 2012.

В первой главе диссертации осуществляется обзор литературы по теме.

Определяются основные понятия диссертации, такие как проповедь, религиозный стиль, религиозный дискурс, жанр, эмоциональность, экспрессия, экспрессивность, характеризуются основные этапы становления украинской проповеди в связи с выделением и формированием религиозного стиля.

Во второй главе обращается внимание на просодические и специфические фонетические (звуковые повторы, ассонанс и алитерация, употребление неполногласных вариантов старославянского происхождения и т.д.) средства. К лексическим средствам экспрессивного воздействия в работе причислены эмоционально окрашенная лексика, старославянизмы – лексические архаизмы, ингерентно экспрессивные специфические религиозные термины и адгерентно экспрессивные разноотраслевые термины, приобретающие экспрессивность в составе метафоризированных соединений. Кроме ингерентно экспрессивных имен-символов *Христос, Иуда, Адам, Ева* и т.д., в украинских проповедях в роли экспрессы как положительной, так и отрицательной экспрессивной окраски употребляется ряд прецедентных личных имен известных исторических личностей, политических деятелей.

Экспрессивную окраску в текстах украинских проповедей передают лексемы-идеологизмы, употребляемые для выражения как положительной (*Акт Злуки, соборність*), так и отрицательной (*геноцид, голодомор* и др.) оценкой. Варваризмы употребляются исключительно с отрицательно-оценочной окраской (*совєти, большевицький* и др.).

Экспрессивная функция синонимов выражается преимущественно при контрастировании разностилевых синонимических единиц, часто контекстуальных, образующих градационные ряды. Антонимия как средство экспрессивизации высказывания наиболее ярко проявляется при употреблении контекстуальных антонимов, с лингвистической точки зрения помеченных выразительной религиозной маркировкой, однако естественной и мотивированной в религиозном дискурсе (*Дух – плоть, гріх – покаєння, Боже – житейське* и др.), а также при образовании антитезы и оксюморона как стилистических фигур, основанных на антонимии.

Традиционный способ выражения экспрессии – библейские фразеологизмы. Народные фразеологические единицы, контрастируя с возвышенной и торжественной религиозной лексикой, приобретают особенную экспрессию.

В третьей главе осуществляется анализ грамматических способов выражения экспрессии.

Среди словообразовательных способов как экспрессивные прежде всего выделяются мейоративные суффиксы (*-к, -ик, -ок, -чик, -очк, -ат(а)* и др.), часть из которых в зависимости от контекста может выполнять функцию пейоративных для передачи субъективной отрицательной оценки (*божсок, боженята*). Экспрессивную префиксацию в украинских проповедях представляют приставки *пре-* (*прєсвята*), *псевдо-* (*псевдоцілитель*). Ингерентно экспрессивными выступают и композиты, что проявляется в оценочном элементе в семантике первого (*бого-, благо-, добро-, много-* и др.) или второго

(-залишеність, -милостивий и др.) компонента.

Морфологическими способами создания экспрессии в украинских проповедях являются падежные архаизированные формы *кровію, посланіє, матір* и др., краткие формы прилагательных (*блажен* и др.), употребление местоимения *Ти* при апелляции к Всевышнему (сакральное тыканье) и др.

Средствами аффективного синтаксиса являются также различные виды восклицательных предложений, вопросительные, в частности риторические, и односоставные предложения разной модальности, осложненные вопросительные конструкции, разнообразные стилистические фигуры (повтор, хиазм, инверсия, эллипс, парцелляция, присоединение). Цитирование, в частности эпитимов как интертекстов, способно „заражать” экспрессией все текстовое пространство высказывания.

Ключевые слова: проповедь, религиозный стиль, религиозный дискурс, жанр, экспрессия, экспрессивность, експресема, експрессивные средства.

SUMMARY

Iarygina V.V. Linguistic means of expression of expressiveness in the genre of a modern sermon. – Manuscript. A thesis for the Scholarly Degree of Candidate of Philology in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. – Kharkiv, 2012.

The thesis is devoted to the studying of verbal means of expression of expressiveness in the modern Ukrainian sermon.

In this scientific work for the first time in Ukrainian linguistics a sermon as the specific genre of religious style and religious discourse, one of the characteristic features of which is expressiveness, has been systematically and comprehensively researched.

Fonostylistic (intonation, alternation, nepovnogolosi variants of staroslov'yanizmy, alliteration, etc.), lexical (expressive vocabulary, terms, proper names, ideologisms, barbarisms, synonyms and antonyms) and phraseological means of emotional and expressive influence have been marked in modern Ukrainian sermons.

General description of grammatical (derivational, morphological, syntactic) means has been made that in the texts of modern sermons serve in the function of експресема.

Key words: a sermon, religious style, religious discourse, a genre, expressiveness, expressivity, експресема, expressive means.